

Jackie Jakubowski skriver om Gilel Storch

Jackie Jakubowski skriver om Gilel Storch, som med okonventionella metoder räddade tusentals judar i andra världskrigets slutskede.

Mitt under ett pågående krig och en förintelse av Europas judar hösten 1942 uppsökte den lettiske flyktingen Gilel Storch utrikesrådet Gösta Engzell vid svenska UD:s rättsavdelning. Deras samtal kom att handlade om judarnas situation i det av Nazityskland ockuperade Europa.

Engzell var till en början skeptiskt avvaktande till Storchs uppgifter. De tycktes dock bekräfta uppgifterna i en rapport från den i Berlin stationerade svenske diplomaten Göran von Otter. Denne hade redogjort för sitt möte med Waffen SS-officeren Kurt Gerstein som bevittnat gasningar av människor i ett tyskt koncentrationsläger i Polen. Från sommaren 1942 fick det svenska utrikesdepartementet ta emot fler liknande rapporter om massdeportationer av judar.

Efter sitt möte med Storch noterade Engzell kort i en promemoria: ”... han uppgav att enligt vad han hört har ett femtiotal judar gasats ihjäl.” Informationen var så häpnadsväckande att det var svårt att tro på den. Hur kunde det vara möjligt att gasa ihjäl ett stort antal värnlösa män, kvinnor och barn?

Gilel Storch (1902–1983) var en framgångsrik lettisk företagare som var en tillförlitlig leverantör av kemikalier till Sverige. Han hade därför omfattande affärskontakter i Sverigsom hjälpte honom få ett 6-dagars visum till Sverige i juli 1940 just när Sovjet invaderade Lettland. I april 1941 lyckades han, genom kontakter med den dåvarande statssekreteraren i socialdepartementet Tage Erlander, skaffa uppehållstillstånd till Sverige för sig själv. Senare lyckades han få inresetillstånd för sin hustru och sin dotter den 21 maj 1941. Det blev deras räddning. Massutrotningen av judarna i Baltikum inleddes sex veckor senare. Bland offren var många av Storchs stora släkt.

Den 1 juli 1941 intog tyska trupper Lettlands huvudstad, där de hälsades som befriare i den tidigare sovjetockuperade republiken. Massavrättningar startade några dagar senare. På hösten inrättades i Riga ett taggtråds omgärdat getto där cirka 30 000 judar inhystes. En kort tid senare dödades under två dagar cirka 25 000 människor – i gettot och i skogarna utanför Riga. Frivilliga letter deltog med stor iver i mördandet av sina judiska grannar. SS-chefen Heinrich Himmler – på tredje plats i den nazistiska hierarkin och ansvarig för Förintelsens genomförande – var ändå missnöjd med det långsamma tempo med vilket dödande av 78 procent av Lettlands judiska befolkning genomfördes.

Gilel Storch uppvaktar politiker, svenska UD-tjänstemän och inflytelserika affärskontakter för att informera om vad som pågår i grannlandet och öppna gränserna för judiska flyktingar. Han uppfattas som besvärlig med sina omilda övertalningsförsök.

Hans uppvaktningar är resultatlösa. Medan kriget och massmorden fortsätter är tiden alltmer knapp för att rädda de dödsdömda i utrotningslägren och på oräkneliga dödens fält i Baltikum, liksom över hela Europa. Han och hans likasinnade beslutar sig att handla, deras metoder är okonventionella.

Storch insåg vilka sora resurser som skulle behövas varför han valde att bli en representant för Jewish Agency's Rescue Committee han skapade och ledde den Svenska Sektionen av World Jewish Congress.

Gilel Storch arbetade med dessa plattformar och han kommer att få en avgörande betydelse för räddningen av judar i krigets slutskede. De nazistiska ledarna börjar förstå att Tyskland håller på att förlora kriget, många sonderar därför möjligheterna att – med de ännu levande judarna som krigsbyte och ett slags gisslan – fly till Sydamerika och Mellanöstern (med hjälp från bland andra Vatikanen och Syrien).

Storch blir stärkt av rykten om att det är möjligt att, med rätta kontakter och stort kapital, friköpa de dödsdömda: Adolf Eichmann föreslår "Blut gegen Waren" – 10 000 lastbilar för en miljon judiska liv; hundra judar för en lastbil. Också Heinrich Himmler, som in i det sista hoppades på en separat fredsuppgörelse med västmakterna, är beredd att släppa ut två tusen lettiska judar mot två miljoner kronor i lösen. (Historikern Yehuda Bauer behandlar ämnet i sin bok "Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933-1945".)

Gilel Storch övergår – med Lena Einhorn's ord i hennes prisade biografi och TV-dokumentär – från att vara "en handelsresande i kemikalier och färtarmar" till att bli "handelsresande i liv". Han tvingas agera i strid mot de allierade västmakternas beslut att inte förhandla med Nazityskland förrän Tredje riket är besekrat. Krigsinsatsen på fronten har högsta prioritet.

Storch har inte några sådana betänkligheter. Han är beredd att "förhandla med djävulen" om så behövs.

Storches och hans medarbetares aktiviteter var överväldigande. När nästan alla danska judar räddades över Öresund till Sverige hösten 1943, verkade Svenska Sektionen av WJC i periferin som förmedlare av kontakter mellan judiska institutioner i Stockholm och den danska motståndsrörelsen. Även i räddningsaktionen för Ungerns judar var Storch och hans medarbetare inblandade. I mars 1944 var Svenska Sektionen av WJC en av aktörer som låg bakom beslutet att skicka en svensk diplomat till Budapest för att hjälpa de utsatta; hans namn var Raoul Wallenberg.

Efter att ha fått rapporter om de hemska förhållandena i koncentrationslägren arbetade Storchatt få 40 000 matpaket som distribuerade direkt till lägerfångar. Folke Bernadotte på Röda korset gav sitt stöd till räddningsaktionen The War Refugee Board imponerades av vad Storch uppnåttatt leveranserna ökades till mellan 70 000 och 80 000 matpaket.

Storch kontaktade den svenska regeringen med kravet att även judiska fångar skulle omfattas av Bernadottes räddningsaktioner, som från början var inriktade på icke-judiska, skandinaviska fångar. Svaret blev nej.

När Storch nåddes av ryktena om Hitlers avsikt att spränga alla läger i luften, med både fångarna och byggnaderna, insåg han att det var dags att satsa allt för att förhindra ännu fler dödsoffer. Han iscensatte ett komplicerat spel som inleddes med att han var bekant med den Estlansfödde tyskbaltiske massören Felix Kersten, som hade nära kontakt med Heinrich Himmler.

Storch sammanfördes i slutet av februari 1945 med Kersten genom Dresdener Banks ombud i Skandinavien, Ottokar von Knierim från Riga. (Dennes syster gifte sig i Sverige och blev mor till Olof Palme, som vid 17 års ålder deltar i minst ett av dessa möten.)

De båda herrarna, Himmler och Kersten, utvecklade ett ömsesidigt beroendeförhållande: Kerstens förmåga att lindra Himmlers kroniska magsmärtor gav massören ett inflytande som kunde utnyttjas för att ingripa till förmån för fångslade vänner och patienter.

Storchs nästa drag blev att, tillsammans med Kersten, formulera ett avtal mellan Himmler och WJC:s representant med krav, som bland annat att föreskrev att alla skandinaviska fångar släpps fria, förbjöd misshandel av lägerfångarna, garanterade att koncentrationsläger inte sprängdes i luften, skyddade dem som fanns kvar i de tyska arbetslägren och släppte ut tjugo tusen judiska fångar till Sverige och Schweiz.

I detta skede av räddningsaktionen deltog nu även Röda Korsets representant Folke Bernadotte.

Kersten reser till Berlin i mars 1945 och återvänder med beskedet att Himmler beslutat att beordra att inga läger skulle sprängas och att avrättning av judar skulle upphöra. Han var vidare villig att förhandla om andra krav – direkt med Gilel Storch. Himmler hoppas kunna utverka att de allierade under två månader upphör med bombningar av tyska städer.

Detta genombrott tillsammans med ytterligare krav från Storch övertygade svenska regeringen att utöka de vita bussarnas mandat att förutom skandinaver även inkludera judar.

Resan till Berlin blir dock aldrig av för Storchs del, av flera skäl förmodligen även med hänsyn till hans hustrus rädsla. Med endast två timmars varsel företar sig en annan ung aktivist i Svanska Sektionen av WJC, Norbert Masur, det riskfyllda uppdraget den 21 april 1945. (Han berättar om sin resa i boken "En jude talar med Himmler".)

Förhandlingarna mellan Himmler, Kersten och Folke Bernadotte utmynnar så småningom i att cirka 20 000 överlevande kommer till Sverige i Röda Korsets Vita bussar; de flesta från Bergen Belsen, ett tusental kvinnor från uppsamlingslägret i

Ravensbruck och cirka 500 judar från koncentrationslägret Teresienstadt, (Intervju med Gilel Storch, Judisk Krönika 1/1981).

Storchs omgivning kunde ofta uppfatta honom som odiplomatisk, kompromisslös och envis, med osedvanlig övertalningsförmåga trots bristande kunskaper i svenska språket. Engelska diplomater – med vilka han förde förhandlingar om ökade kvoter för flyktinginvandring till Palestina av judar på flykt undan nazismen – betecknade honom som "dryg och galen".

Men det var uppenbarligen sådana egenskaper som behövdes i en tid och i en värld där civilkurage var en bristvara och där varje liv var värd en hel mänsklighet.

Gilel Storch dog 1983. Han blev begravd, på egen begäran, bland de många lägerfångar som avled strax efter ankomsten till Sverige 1945.

Jackie Jakubowski är tidigare en mångårig chefredaktör för Judisk Krönika, nu kulturskribent i bland annat Dagens Nyheter.